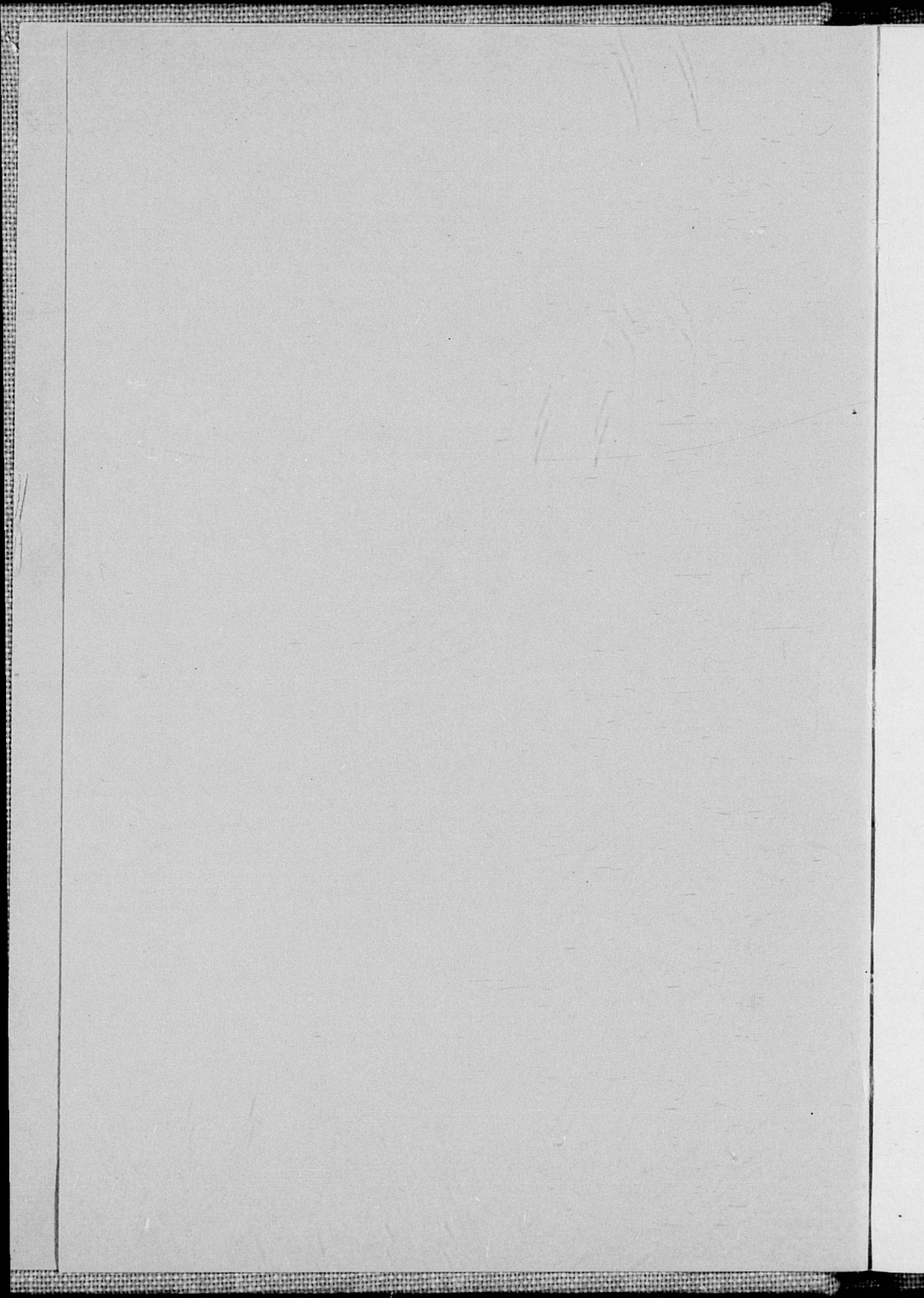

Instituut voor
Oudgermaansche, Friesche en
Skandinavische taal- en
letterkunde aan de
Rijksuniversiteit te
Groningen

SKEIREINS AIVAGGELJONS PAIRH JOHANNEN.

Instituut voor
Oudgermaanse Taal- en Letterkunde
aan de Rijksuniversiteit
te Utrecht

BIBLIOTHEEK UNIVERSITEIT UTRECHT

2927 047 1

ACA 1141

V
SKEIREINS AIVAGGELJONS FAIRH JOHANNEN.

29

VERTALING MET EENIGE OPMERKINGEN

OMTRENT

BIBLIOTHEEK DER
RIJKSUNIVERSITEIT
UTRECHT

TEKST EN TEKSTCRITIEK.

DOOR

H. G. VAN DER WAALS,

Leeraar bij het M. O. te Amsterdam,

LEIDEN. — E. J. BRILL.
1892.

overgeplaatst voor
Verzameling van Oudgermaanse Taalt en Letterkunde
aan de Rijkuniversiteit
te Utrecht

BOEKDRUKKERIJ VAN E. J. BRILL TE LEIDEN.

INLEIDING.

Voor wij tot de vertaling der „skeireins” overgaan, wensch. ik, met een paar woorden, de aandacht te vestigen op een verschijnsel, dat met zijne gevolgen het juist begripen van het geheel schijnt te beheerschen: ik bedoel het feit, dat niet minder dan twintigmaal de vertaling bemoeilijkt wordt door een tegenwoordig deelwoord, dat òf in een hoofdzin òf in een zelfst. bijz. het werkwoordelijk deel moet uitmaken. Enkele dezer moeilijkheden zijn zoo groot en zoo algemeen erkend, dat men ze uit den weg tracht te ruimen door het aanvullen of het veranderen van den tekst. Meestal lascht men daartoe vormen van het werkwoord „wisan” in, éénmaal werkt men het participium tot een derden persoon enkelvoud om, terwijl men eindelijk van één zin het laatste gedeelte afneemt, om het met eene niet kleine wijziging bij den volgenden te voegen, zonder m. i. de beteekenis duidelijker te maken.

Als men nu bedenkt, dat dit alles noodig is in nog geen zeven bladzijden druks, dan stemt dit ze-

ker tot nadenken, te meer, daar deze bladzijden de eenige zijn, die wij als oorspronkelijk gesteld Gotisch bezitten; of liever, wanneer wij de rechtstreeksche aanhalingen wegdenken, blijft er tenauwernood een vijftal pagina's vrij geschreven Gotisch over en in deze vijf komen zoovele moeilijk te vertalen deelwoorden voor!

Ik ben er verre vandaan te beweren, dat de overschrijvers der oude manuscripten niet veel op hun geweten hebben; doch (al waren er geene passages, die, ondanks alle kunstbewerkingen, niet goed grammaticaal verklaard kunnen worden) hier zou ik hun slechts aarzelen de schuld geven; want deze zinnen leveren m. i. geene zwarigheden meer op, als men alle verbeteringen ter zijde laat en aanneemt, dat *het tegenwoordig deelwoord in hoofdzinnen en zelfstandige bijzinnen gebruikt werd, zooals bij ons in bijwoordelijke en bijvoegelijke bijzinnen, nl. met of zonder hulpwerkwoord, om een verl., een tegenw., of een toekomst. handeling uit te drukken*. Aangezien het werkwoord „wisan” dat er zeker wel bijgedacht werd, door zijne verschillende vormen ook de wijs aangaf, *kon het „deelwoord alleen” dus ook voor den optatief gebezigd worden*. Ziedaar waarom ik bij voorbeeld (Heyne III, b. 41, achtsten druk) het voorgestelde *idreigona* verwerpen zou om *het deelwoord hausjandans met verzwegen vorm van wisan als het werkwoordelijk deel te beschouwen*. Daar, waar de „Herausgeber” *was, wesun, ist, enz.* inlaschten, zou ik evenwel deze aanvulsels behouden, zoo er open ruimten op de bedoelde plaatsen in het handschrift gevonden wor-

den. In ieder ander geval zijn ze, dunkt mij, niet te verdedigen.

Vergelijkt men het Nederlandsche:

Opstijgende (wanneer hij opstijgende zal zijn = zal opstijgen) zal hij kleine ballons oplaten (toekomst).

Schrijvende (terwijl ik schrijvende ben = ik schrijf,) zie ik u over mijn schouder gluren (tegenw. tijd).

De kamer binnenkomende (toen hij binnenkomende was = binnenkwam), struikelde hij (verl. tijd).

Zoo handelende (indien gij zoo handelend waart = zoo handeldet), zoudt gij schuldig zijn (irrealis). met het Gotische:

ip þo veihona vaurstva, unandsakana visandona, gasvikunþjandona þis vaurkjandins dom, bairhtaba gabandvjandona, þatei fram attin insandiþs vas us himina,

dan zal het, hoop ik, in het oog springen, dat het deelw. gasvikunþjandona eenvoudig beteekent: openbaren zij.... Al neemt men aan, dat visandona bij het besproken participium te voegen is, dan blijft de zaak dezelfde, daar ook dat een deelwoord is.

Indien al het bovenstaande juist is, dan moet de zin, meen ik, vertaald worden:

„doch de heilige werken, die onweerlegbaar zijn, openbaren de glorie van den werker enz.”

(Men ziet, dat ik hier *doms* neem in de betee-
kenis, die het woord in het Angelsaksisch heeft. In-
dien het werkelijk door „oordeel” vertaald moet

worden, zoo zou men moeten verstaan: het oordeel, dat over den werker te vellen is).

Aan den volgenden zin, waarin men twee wijzigingen wil aanbrengen, zou ik niets veranderen:

Ip frauins laiseins *anastodjandei* af Judaia jah und allana midjungard gapaih, and (stap) hvarjano(h) *peihandei* und hita nu, jah aukandei, all manne du guþs kunþja *tiuhandei*, inuh þis skeirs *visandei*.

De moeilijkheid, die hvarjano oplevert, staat op zichzelf; maar men stelt buitendien voor: het eerste „jah” te verplaatsen; inuh þis achter visandei te zetten, visandei in visands te veranderen en dan skeirs visands inuh þis bij den eerstkomenden zin te voegen.

Ik kan echter niet zeggen, dat dit alles veel baat. De deelwoorden blijven deelwoorden en de betekenis blijft duister, omdat het taalkundig verband niet duidelijk wordt. Zou men den zin niet kunnen vertalen:

doch de leer des Heeren *begon* van uit Judea en breidde zich uit over de geheele aarde, *breidde* zich uit over elke plaats tot op den huidigen dag en zal, aangroeiende, alle menschen tot de kennisse Gods *trekken* en dus duidelijk blijven; in tegenstelling met de leer van Johannes, waarvan even te voren gezegd is, dat zij van korten duur was en alleen maar voorbereidde en waarvan later nog eens wordt vermeld, dat zij noodwendig onbekender worden moest.

Is het mij gelukt van bovenstaande passages de ware beteekenis weer te geven, dan behoeft men in de volgende *gaskeirjands* niet te vervormen tot *gaskeirida*.

Ip nasjands pana anavairpan dom is gasaihvands jah patei in galaubeinai peihan habaida *gaskeirjands* imma enz.

Het deelwoord beteekent dan toch *gaskeirida* en heeft reeds een gewettigden vorm.

Uit de omstandigheid, dat ik (2de voorbeeld) *aukandei* vertaal door *aangroeiende*, ziet men, dat ik het deelwoord blijf beschouwen als eene verkorting van een bijwoordelijken of van een bijvoegelijken bijzin, zoolang de beteekenis niet gebiedend eischt, er een onuitgewerkten hoofdzin of zelfst: bijz: in te zoeken; vooral omdat ik niet gaarne jah, zelfs in gedachte, inlasch. Toch ben ik meer en meer tot de overtuiging gekomen, *dat en in de skeireins en in de evangeliën het participium dikwijls door een persoonsvorm behoort te worden weergegeven, hoewel het in hoofdzinnen staat.*

Van de bekende brooden en visschen sprekende, zegt de verklaarder: panzei *nimands* jah aviliudonds gapiupida. Voetstoots overzettende: welke hij *nemend* en dankende zegende, wijkt men ten eerste van de evangeliën af. En bij Math, en bij Marc, en Luc. en bij Joh. vindt men, dat hij *nam* en ten hemel blikkende of dankende zegende. Men mag dus met eenigen grond aannemen, dat de verklaarder, die niet gewetenloos citeert, dit ook heeft wil-

len uitdrukken. Ten tweede is er in dit nemend zegenen en nog eens dankend zegenen iets dat mij de eerste lezing verkieselijker doet toeschijnen.

Hier stond evenwel het zoo welkomen *jah*; doch Math. 8:7. leest men: Jah qap imma Jesus: ik *qimands* gahailja ina. Dit nu vindt men weergegeven:

Ik wil komen en hem gezond maken

Ich will kommen und ihn gesund machen

I will come and heal him (oude vertaling)

Jag will komma och bota honom

J'irai et je le guérirai (naar vulgata)

Waarlijk men zou geneigd zijn met den „verklaarder” te zeggen: skulum nu veis at svaleikai jah sva bairhtai insahtai..... indien men niet bleef staan voor het groote bezwaar, dat geen Germaansche taal zulk een gebruik van het tegenwoordig deelwoord kent. Maar is dit niet te verklaren? Welke Germaansche tongval heeft, toen hij *plotseling* schrijftaal werd, zoo zeer den invloed gevoeld van een idioom, waarin om een haverklap vormen van het werkwoord „zijn” wegbleven, als juist het Gotisch?

Voor al bij imperatieven zijn de voorbeelden niet zeldzaam, dat men zoo in het bijbelgrieksch als in het letterlijk vertaalde Gotisch een tegenw: deelw: aantreft, waar een Germaan een persoonsvorm gebruikt en waar Wulfilā zelf zich daarvan bedient, zoodra de Grieksche tekst hem niet noodzaakt aan het partic. de voorkeur te geven.

b. v.: Math. 5:24. jah bipe *atgaggands* atbair
po giba

και τότε ελθων προσφερε
kom dan en breng

Math. 9:18 akei *qimands* atlagei handu peina
αλλα ελθων
doch *kom en* leg

Math. 11:4 gangandans gateihp Johanne
ποσειυθεντες
gaat heen en.

Math. 9:6 staat: *urreisands* nim pana ligr peinana

Math. 9:7: jah *urreisands* galaiþ in gard seinana.

Nu begrijp ik zeer goed, dat (7) door een bijwoordelijken bijzin vertaald kan worden: en opgestaan zijnde (nadat hij opgestaan was) ging hij naar huis; ik vind het evenwel vreemd, dat een Germaan gebiedend tot iemand zegt en (6) nadat gij opgestaan zult zijn, neem uw bed op en ga naar huis, wanneer zijn bevel moet beteekenen: sta op, neem uw bed en ga enz. En dit toch is de bedoeling; want

Marc. 2:9 waar een imper. en geen deelwoord in het Grieksch staat vindt men: *urreis* jah nim pana badi peinata

daarentegen weder vers 12. zeer begrijpelijk
jah *urrais* jah *ushafjands* badi usiddja

Intusschen kreeg aldus het tegenwoordig deelwoord door het nauwkeurig vertalen van Wulfila de beteekenis van een persoonsvorm en waar men

het zoo gebruikt vindt in de evangeliën, behoeft men dus niet juist aan een fout van de overschrijvers te denken, vooral omdat de skeireins daar is, die krioelt van aldus gebruikte participia.

Teksten als Marcus 15 : 24 Jah ushramjandans ina *disdailjandans* vastjos is, vairpandans hlauta ana þos behoeven dus niet veranderd te worden tot: jah ushramjandans ina *disdailjand* enz. te meer, daar er toch nog een zin overblijft, waarmede men geen raad weet n.l.: Math. 27 : 53. Jah usgaggandans us hlaivasnom, afar urrist is *inn atgaggandans* in þo veihon baurg jah ataugidedun sik managaim. Het is waar Bernhardt stelt voor te lezen *inn atgaggidedun*; maar dit is te recht een paardemiddel genoemd. Het præteritum is niet *inn atgaggidedun*. Joh. 11 : 31 staat de gewone vorm *iddjedunuh*. Ik weet niet, of iemand zal durven beweren, dat de overschrijver hier inplaats van *iddjedun*, bij vergissing *gaggandans* moet hebben gezet. Wat mij aangaat, ik blijf het voorloopig aanzien voor een tegenwoordig deelwoord, dat in de Gotische schrijftaal de beteekenis van een persoonsvorm had gekregen.

En wat nu de „skeireins” betreft, als men nagaat hoe groot de invloed van den bijbel op het Nederlandsch is, zal men zich nog slechts een gering denkbeeld kunnen vormen van de gevolgen der Gotische overzetting op de schrijftaal althans van een volk, dat geen letterkunde bezat en dat op éénmaal in het bezit kwam van een geschrift, dat eeuwen na eeuwen het boek der boeken genoemd is door millioenen. Dubbel heilig moet het geweest zijn voor lieden,

wien het heidendom nog versch in het geheugen lag en die, bij al hun bijgeloof, den vurigen ijver van denieuwbekeerden nog bezaten. Daarenboven òf Wulfila is (wat ik niet geloof) de schrijver der „skeireins” en dan is het, als bovenstaand beweren waarheid is, meer dan waarschijnlijk, dat hij zijn stijl naar het bijbelgrieksch had gevormd, òf de lateren hebben den grooten voorganger nagevolgd, ook in het kleine, ook in het berispelijke. Was niet hun bijbel voor hen dè godsdienst? Zou het dan onmogelijk wezen, *dat meergemeld gebruik van het tegenw. deehwoord, zoo ongermaansch als het is, door den invloed der vertaalde heilige boeken in de Gotische schrijftaal het burgerrecht verkregen heeft?*

En nu, voordat ik deze inleiding besluit, moet het mij van het hart, dat niemand met meer wantrouwen het medegedeelde kan ontvangen, dan ik het geef!

Nist siponeis ufar laisarja!

En hier is geen sprake van één leermeester.

De vele geleerde mannen, die bedoelde wijzigingen hebben aangebracht en goedgekeurd zijn immers voor mij evenzoo vele leermeesters; niemand gevoelt meer dan ik, dat ik een eerstbeginnende ben.

Moge men slechts niet te veel het recht hebben van mij te zeggen: svasve unvita qipip!

I.

— saei frapjai aip̄pau sokjai guḅ. Allai usvandidedun, samana unbrukjai vaurp̄un jah ju ufdaupaus atdrusun stauai.

Inuh pis quam gamains allaize nasjands allaize fravaurhtins afhrainjan, ni ibna, nih galeiks unsarai garaihtein; ak silba garaihtei visands, ei gasaljands sik faur uns hunsl jas-saup̄ guḅa, p̄izos manasedais gavaurhtedi uslunein. Pata nu gasaihvands Johannes ḅo, sei ustauhana habaida vairḅan fram frauḅin, garehsn, miḅ sunjai qap̄: sai, sa ist viḅrus guḅs, saei afnim̄iḅ fravaurht p̄izos manasedais. Mah-
tedi sveḅauh jah inu mans leik, valdufnja ḅataine gudiskamma galausjan allans us diabulaus anamah-tai; akei (a) kunnands ḅatei svaleikamma valdufnja mahtais nauḅs ustaiknida vesi jan-ni ḅanaseiḅs fastaida garaihteins garehsns ak nauḅai gavaurhtedi manne ganist.

* Jabai auk diabulau fram anastodeinai nih nauḅ-jandin, ak uslutondin mannan jah pairh liugn gahvatjandin ufargaggan anabusn, ḅatuh vesi viḅra ḅata gadob, ei frauja qimands mahtai gudiskai jah valdufnja ḅana galausidedi jah nauḅai du gagudein gavandidedi; ne auk ḅuhtedi ḅau in garaihteins gaaggvein ufargaggan ḅo faura ju us anastodeinai garaidon garehsn?

* Zie bladz. 33.

I.

— die, welke verstandig is, of God zoekt. Allen wendden zich af, werden gezamenlijk onbruikbaar en waren reeds tot het oordeel des doods vervallen.

Daarom kwam aller gemeenschappelijke redder allen van zonden reinigen, niet evengelijk, noch soortgelijk aan onze gerechtigheid; maar zelf de gerechtigheid wezende, opdat hij, zich offerende als een offer voor ons aan God, de verlossing der menschheid zou bewerken. Johannes dan het plan (voor)-ziende, dat uitgevoerd zou worden door den Heer, sprak met waarheid: zie, deze is het lam Gods, dat de zonde der menschheid zal wegnemen. Hij vermocht, wel is waar, ook zonder menschelijk lichaam, alleen door de goddelijke kracht allen uit de macht des duivels verlossen; maar hij wist, dat door zulk een machtsbetoon nooddwang uitgeoefend zou worden en dat niet langer het plan der gerechtigheid behouden bleef; maar dat hij met geweld de redding der menschen zou bewerken.

Daar nu ook de duivel van den beginne den mensch niet had gedwongen maar verleid en door leugen verlokt om het gebod te overtreden, zoo zou het ongepast geweest zijn, dat de Heer komende met goddelijke macht en heerschappij hem verlost en met geweld tot de vroomheid terugbracht; zou hij dan ook niet den schijn op zich laden door de (b) beperking der gerechtigheid het plan te overschrijden, dat reeds vooraf van den beginne was vastgesteld?

Gadob nu vas mais, þans svesamma viljin ufhausjandans diabulau du ufargaggan anabusn gups, þanzuh aftra svesamma viljin gaqissans vairþan nasjandis laiseinai jah frakunnan unselein þis faurþis uslutondins, iþ sunjos kunþi du aftraanastodeinai þize in gupa usmete gasatjan.

Inuh þis nu jah leuk mans andnam, ei laisareis uns vairþai þizos du gupa garaihteins;

sva auk skulda, du galeikon seinai frodein, jah mans aftra galapōn vaurdam jah vaurstvam jah spilla vairþan aivaggeljons usmete.

Iþ in þizei nu vitodis gaaggvei ni þatain gavan-
deinai
.

Het paste dus meer, dat zij, die uit eigen wil den duivel gehoorzaamd hadden om Gods gebod te overtreden, weder uit eigen wil zouden instemmen met de leer des Heilands en de boosheid zouden verachten van hem, die hen te voren had verleid; en dat de kennis der waarheid tot vernieuwing des wandels in God zou gegrondvest worden. Daarom nam hij dan ook een menschelijk lichaam aan, opdat hij ons een leermeester zou worden der gerechtigheid, die tot God is; want zoo moest hij, om zijn wijsheid gelijk te blijven, de menschen weder noodigen met woorden en werken en een verkondiger worden van het evangelie van den wandel (in God).

Doch wijl nu de (b) beperking der wet niet alleen tot bekeering

(a) *kunnands* Cod.; *vas kunnands* Vollmer. Bernh. (zie inleiding).

(b) *beperking der gerechtigheid versta de beperking van den gerechtelijken eisch (δικαίωμα)*. De mensch had gezondigd en staat voor den rechterstoel van God, die tegen hem de doodstraf eischt en hem ook als opperrechter ter dood veroordeelt. Jezus wil evenwel de menschheid redden en om nu te maken, dat God bij zijn eersten eisch kan blijven volharden, wordt de redder mensch, leeft als mensch, lijdt als mensch en sterft als mensch. Hij had wel redding kunnen aanbrengen zonder een menschelijk lichaam aan te nemen, maar dan zou de oorspronkelijke eisch (requisitoir) beperkt geworden zijn.

II.

— seinai galaubeinai vairpands ju faur ina balpeiþ in mela raihtis þulainais, leik is afar þulain svi-kunþaba miþ Joseba usfilhands, (a) gasvikunþjands ei ni afvandida sik in fauramaþlje hvotos.

Inuh þis jah nasjands nauh miþþan anastodjands ustaiknida þana iupa briggandan in þiudangardjai vig qiþands: amen, amen qiþa þus, niba saei ga-bairada iupaþro, ni mag gasaihvan þiudangardja gups.

Iupaþro þan qaþ þo veihon jah himinakundon gabaurþ anþara þairh þvahl usþulan.

þammuh þan ni froþ Nikaudemus, (c) in þis ei miþþan frumist hausida fram laisarja, inuh þis qaþ: hvaiva mahts ist manna gabairan alþeis visands?

ibai mag in vamba aiþeins seinazos aftra galei-þan jag- (d) gabairaidau.

garaihteit komt nog tweemaal voor in de betekenis van *δικαίωμα*, n.l. Luc. 1:6 en Rom. 8:4. Het woord zelf beteekent evenwel niets anders dan *δικαιοσύνη*. De vraag is nu: hebben de Gotische schrijver en vertaler het min of meer technische *δικαίωμα* begrepen, hebben zij het niet verward met *δικαιοσύνη* en aldus garaihteit vertaald, waar een ander woord wellicht beter op zijn plaats geweest zou zijn?

II.

— zijn geloof wordend, is reeds stoutmoedig voor hem in den tijd namelijk van het lijden, na het lijden zijn lichaam openlijk met Jozef begraven, toonde hij duidelijk, dat hij zich niet afwendde om de bedreiging der overheidspersonen.

Daarom, nog toen hij begon, wees de Heiland den weg aan, die naar boven leidt naar het koninkrijk (Gods) zeggende: amen, amen zeg ik U, tenzij iemand wedergeboren worde van boven, kan hij Gods koninkrijk niet zien.

Van boven dan noemde hij de heilige en hemelsche wedergeboorte, (die men verkrijgt) door den doop te ondergaan.

Dit dan begreep Nicodemus niet, (en) om hetgeen, dat hij toen eerst van den leeraar hoorde, daarom sprak hij, hoe kan een mensch, oud wezende, geboren worden?

kan hij soms in den buik van zijn moeder weder ingaan en weer geboren worden?

Unkunnands auk nauh visands jah ni kunnands
biuhti jah þo leikeinon us vambai munands gabaurþ
in tveifl atdraus, inuh þis qab:

hvaiva mahts ist manna alpeis visands gabairan?
ibai mag in vamba aiþeins seinaios aftra galeiþan
jah gabairaidau?

Íþ nasjands þana anavairþan dom is gasaihvands
jah þatei in galaubeinai þeiþan habaida (a) gaskeir-
jands imma sve miþþan unkunnandin, qiþands:
amen, amen, qiþa þus, niba saei gabairada us vatin
jah ahmin, ni mag inn galeiþan in þiudangardja
guþs. Naudipaurfts auk vas, jah gadob vistai du
garehsnai dauþeinais vato jah ahman andniman;
at raihtis mann us missaleikaim vistim ussatidamma,
us saivalai raihtis jah leika, jah anþar þize anasiun
visando, anþaruh þan ahmein, dupþe gatembia and
þana þize laist jah tvos ganamnida vaihtins, svesa
bajopum du dauþeinais garehsnai, jah þata raihtis
anasiunjo vato jah þana andaþahtan ahman, ei
raihtis þata gasaihvan

Nog onervaren zijnde en de gewoonte (van Jezus om niet eigenlijk te spreken) niet kennende en de vleeselijke geboorte uit den buik bedoelende, verviel hij in twijfel, daarom sprak hij:

hoe kan een mensch oud wezende geboren worden? kan hij wellicht in den buik zijner moeder weder ingaan en weer geboren worden?

Doch de Heiland zijne toekomstige opinie ziende, en dat hij in het geloof zou gedijen, verklaarde (het) hem, als aan een, die nog onkundig was, zeggende: voorwaar, voorwaar, zeg ik U, tenzij iemand wedergeboren worde uit water en geest, kan hij niet ingaan in het koninkrijk Gods. Want het was een noodzakelijkheid en overeenkomstig de natuur als plan van den doop water en geest aan te nemen; daar de mensch namelijk uit verschillende elementen gevormd is, uit een ziel en een lichaam, en het een ervan zichtbaar is, en het andere geestelijk, daarom noemde hij, dienovereenkomstig, terecht ook twee dingen, passend voor beide (elementen) als het plan des doops en wel het zichtbare water en den abstracten geest, opdat namelijk dat te zien.....

(a) inleiding.

(c) *in pis ei* heeft hier een goeden zin en is dus, dunkt mij te verkiezen boven het voorgestelde: *in pizei*.

(a) *jag-gabairaidau* wordt vertaald *en weer geboren worden*. Het Nederlandsch dat zeer ongevoelig is voor den irrealis zet hier den infinitief. In het Gothisch evenwel werd de optatief-vorm gebruikt, zoo-

III.

— managa vesun jainar; þaruh qemun jah daupidai vesun, ni nauhþanuh galagips vas in karkarai Johannes. Þatuh þan qipands aivaggelista ataugida, ei so garehsns bi ina nehva andja vas þairh Herodes birunain.

Akei faur þata at bajoþum daupjandam jah ain-hvaþarammeh seinu anafilhandam daupein, miþ sis misso sik andrunnun sumai ni kunnandans hvaþar skuldedi maiza. (e) Þaþroh þan varþ sokeins us (f) siponjam Johannes miþ Judaium bi sviknein, in þizei ju jah leikis hraineino inmaidips vas sidus jah so bi guþ hrainei anabudana vas, ei ni þanaseips judaiviskom ufarranneinim jah sinteinom daupeinim brukjan usdaudjaina, ak Johanne hausjandans (g) þamma faurrinnandin aivaggeljon.

Vasuh þan jah frauja þo ahmeionon anafilhands daupein; eiþan garaihtaba varþ bi sviknein sokeins gavagida; unte vitof þize unfaurveisane missadede ainaizos (h) *raudaizos* raidida azgon kalbons gabranni-daizos utana bibaurgeinai; afaruh þan þo in vato (a) vairpandans hrain jah hyssopon jah vullai raudai ufartrusnjandans, svasve gadob þans ufarmiton munandans.

dra twee werkwoorden op elkander volgden, waarvan het eerste in de onbepaalde wijs stond en het tweede het gevolg van de eerste werking uitdrukte. *

III.

— vele (wateren) waren daar; en daar kwamen zij en werden gedoopt; nog was Johannes niet in der kerker geworpen. Dat dan zeggende toonde de evangelist, dat de beschikking aangaande hem nabij het einde was door Herodes' aanslag.

Maar daarvóór, toen beiden doopten en elk van de twee zijnen doop aanbeval, kwamen sommigen onderling in strijd, niet wetende wie van beiden grooter zou zijn. Daarop dan ontstond er geschil (tusschen eenigen) uit de jongeren van Johannes en de Joden omtrent de reiniging, wijl èn reeds de gewoonte der reinigingen des vleesches veranderd was èn de reinheid naar God, geboden was, opdat zij niet meer zich beijveren zouden gebruik te maken van de Joodsche besprenkelingen en dagelijksche wasschingen, maar naar Johannes zouden hooren, den voorlooper van het evangelie.

De Heer beval dan ook den geestelijken doop aan; dus werd er met recht een strijdvrage over de reiniging opgeworpen; want de wet op der onopzettelijken zonden schreef voor de asch van een *rood* kalf, verbrand buiten het kamp; daarna dan wierpen zij deze in rein water en besprenkelden met hysop en roode wol, zooals het betaamde, degenen, die voornemens waren (hun zonden) te vergeten.

* Zie bladz. 33

Iþ Johannes idreigos daupein merida jah missa-
dede aþlet þaim ainfaþaba gavandjandam gahaihait;
iþ frauþins daupeins at aþleta fravaurhte jah fra-
gift veihiþ ahmins jah (a) fragibands im þatei sun-
jus þiudangardjos vairþaina.

Svaei sijai daupeins Johannes ana midumai tvad-
dje (a) ligandei, ufarþeihandei raihtis vitodis hrai-
nein, iþ minnizei (i) filaus aivaggeljons daupeinai,

inuh þis bairhtaba (j) uns laiseiþ, qiþands: aþþan
ik in vatin izvis daupja, iþ sa afar mis gagganda,
svinþoza mis ist, þizei ik ni im vairþs ei anahnei-
vands andbindau skaudaraip skohis is, sah þan izvis
daupeiþ in ahmin veihamma Bi garehsnai nu

.

En Johannes predikte den doop des berouws en be-
loofde vergeving der zonden dengenen, die zich op-
rechtelijk bekeerden; doch 's Heeren doop schonk
behalve de vergeving der zonden en de verleening
des heiligen geestes en dat zij zonen des koninkrijks
zouden worden.

Zoodat de doop van Johannes als het ware tus-
schen beide in lag: hij overtrof, wel is waar, de
reinheid der wet, maar was veel minder dan de
doop van 't evangelie,

derhalve leert hij ons duidelijk, zeggende: want
ik doop U in water, maar die na mij komt, is ster-
ker dan ik, ik ben niet waard, dat ik neerknielende
den lederen riem van zijn schoen ontbinde, deze zal
U doopen in den heiligen geest. Volgens het vast-
gestelde nu

(a). *zie inleiding.*

(e). het werkwoord zijn, dat zoo vele malen ver-
zwegen wordt, kan ook hier gemist worden. zie (inl).

(f). Ook de statenbijbel voegt in: „eenigen”. Het
heeft dus in den grondtekst niet gestaan en waar-
schijnlijk heeft de verklaarder, nauwkeurig citee-
rende, de woorden niet neergeschreven.

(h). Het tweede woord *vitop* bederft de beteekenis
van den geheelen zin. Er is dus of een zin of een
deel van een zin weggevallen, tenzij er inplaats van
dit „*vitop*” een ander woord heeft gestaan. Doch
eerst dit: behoort *ainaizos* bij *pize unfaurveisane*
missadede? De zin zou dan luiden: de wet op een
der zonden van de onopzettelijken. Ik heb, naar ik

meen, *alle* plaatsen nageslagen, waar van deze misdaden en zonden gesproken wordt en nergens vond ik een wet op één dier zonden. Overal staat op *de* zonden, op zonden enz. Het is dus waarschijnlijk dat ainaizos betrekking heeft op hetgeen, dat volgt. Nu komt in den bijbel slechts zesmaal yzop voor en wel Exod. 12:22; Levit. 14:4; Num. 19:6—18; Reg. 4:33; Psalm 51:9; Hebr. 9:19;

De eenige van deze plaatsen, waar over kalveren gesproken wordt, zijn: Hebr. 9:19 en Num 19:6—18.

In Hebr. staat evenwel kalveren en geiten, terwijl Num. het volgende geeft.

(Ik neem den Engelschen tekst, omdat deze, zooals wel bekend zal zijn, het meest met den Gotischen overeenstemt. vergelijk o. a. Neh. 5).

Num. 19:2. This is the ordinance of the law, which the Lord hath commanded, saying: speak unto the children of Israel, that they bring thee *a red heifer* without spot, wherein is no blemish, and upon which never came yoke.

3. And ye shall give her unto Eleazar the priest, that he may bring her forth *without the camp*.

5. And one *shall burn the heifer* in his sight

6. And the priest shall take cedar wood, *and hyssop and scarlet*, and cast it into the midst of the burning of the heifer.

17 And for an unclean person they shall take of the ashes of the burnt heifer of purification *for sin* and *running water shall be put thereto*.

19 And a clean person shall take *hyssop and dip it in the water and sprinkle it* upon the tent and

upon the vessels and *the persons that were there* a. s. o.

Zou het te gewaagd zijn, aan te nemen, dat de verklaarder werkelijk op Num. 19:2—18 doelt? —

Nu treft men bij zeer vele voorschriften omtrent offeranden *de roode* varre aan, bij bijna alle evenwel ook het woord *volkomen*. Veronderstellende dat het manuscript op de plaats in kwestie bijna onleesbaar is (Men stelt zelfs *hrainein* voor) blijft, dunkt mij, de kans bestaan, dat er eenmaal of *rood* of *volkomen* geschreven stond. Nu lijkt *raudaizos*, met Gotische letters geteekend, het meest op *vitop*. Van de letters voor de „o” kan men zeer goed een gedeelte uitgewischt denkende, een *v. i. t.* maken. De o is in beide woorden; maar de overige letters leveren, ik erken het, zwarigheden op, als het woord niet verkort geweest is.

Blijft nu nog de vraag: is *ainaizos* te verdedigen, als het werkelijk bij kalbons behoort? Er ligt in het Nederlandsch niet de minste klemtoon op *een*. In de „skeireins” komen evenwel meer afwijkingen voor van het gewone gebruik der lidwoorden. Wat *een* aangaat verwijs ik naar (Heyne V. 44. a).

at allamma vaurstve *ainaizos* anabusnais beidip om aan te toonen, dat er twee personen zijn, zegt de verklaarder daar, dat de een (Jezus) op een bevel (niet op één) bevel van den ander (God) wacht bij al, wat hij doet.

(2) ik kan niet nalaten op *flaus* de aandacht te vestigen met het oog op de bewering van Beckering Vinckers (Withney) dat *veels te duur* enz. niet

IV.

— So nu faheds meina usfullnoda; jains skal vahsjan, iþ ik minznan (*k*). Eiþan nu siponjam seinaim þaim bi sviknein du Judaium sokjandam jah qipandam sis: Rabbei, saei vas miþ þus hindar Jaurdanau, þammei þu veitvodides, sai, sa daupeiþ jah allai gaggand du imma, nauh unkunnandands þo bi nasjand, inuh þis laiseiþ ins, qipands: jains skal vahsjan, iþ ik minznan.

Aþþan so bi ina garehsns du leitolamma mela raihtis bruks vas jah fauramanyjandei saivalos þize daupidane fralailot aivaggeljons mereinai; iþ frauþins laiseins (*a*) anastodjandei af Judaia jah und allana midjungard gapaih, and staþ hvarjanoh (*a*)

op ouder taalgebruik berust, omdat *filaus mais* eene letterlijke vertaling van het Grieksch πολλοῦ μάλλον zou zijn, filaus komt nog eens in de „skeireins” voor n.l. VII, 50 c. Beide keeren *buiten* citaten. Eveneens V, 46 c.

Daarenboven komen soortgelijke woordverbindingen met den gewraakten vorm ieder oogenblik in Angs. teksten onder het oog, al is het ook juist niet het geval met *veel*.

(j) Men stelt voor: *ins*, uns moet m.i. blijven. Later V, 44 d. zegt de verklaarder met ronde woorden, dat het evangelie niet alleen de discipelen maar ook de lateren leert. Waarom dan hier uns te schrappen?

IV.

— Deze mijne vreugde werd dus vervuld; gene zal wassen en ik minder worden. Daarom, toen zijne jongeren, die over de reinheid met de Joden getwist hadden, tot hem zeiden: Rabbi, hij die met U was over de Jordaan, wien gij een getuigenis gegeven hebt, zie, deze doopt en allen gaan tot hem, leerde hij hen, die nog onkundig waren omtrent den Heiland, zeggende: gene zal wassen en ik verminderen.

Nu was het beslotene over hem voor korten tijd dienstig en voorbereidende liet het de zielen der gedoopten vrij voor de verkondiging des evangelies; maar de leer des Heeren begon van uit Judea en breidde zich over de geheele aarde uit, breidde zich

þeihandei und hita nu, jah aukandei, all manne du
gups kunþja tiuhandei, inuh þis jah skeirs (*a*) vi-
sandeï.

Mikilduþ frauþins vulþaus kannida qipands: sa
iupaþro qimands ufaro allaim ist; ni þatei ufaro
visandan svare kannidedi, ak jah svalauda is mikil-
duþais maht insok jah himinakundana jah iupaþro
qumanana qipands, ip sik airþakundana jah us airþai
rodjandan, in þizei vistai manna vas, jaþþe veihs
jaþþe praufetus visands jah garaihtein veitvodjands,
akei us airþai vas jah us (*l*) vaurdahai vistai rod-
jands: ip sa us himina qumana, jabai in leika visan
þuhta, akei ufaro allaim ist, jah þatei gasahv jag-
gahausida þata veitvodeiþ, jah þo veitvodida is ni
ainshun nimiþ.

Jah þauhjabai us himina ana airþai in manne
garehsnais qam, akei ni þe haldis airþeins vas nih
us airþai rodjands, ak himinakunda anafilhands
fulhsnja þoei gasahv jag-gahausida at attin.

Þo nu insakana vesun fram Johanne, ni in þis
þatainei ei frauþins mikilein gakannidedi, ak du
gatarhjan jag gasakan þo afgudon haifst (*m*) Sabail-
liaus jah Markailliaus, þaiei ainana anananþidedun
qipān attan jah sunu.

Ip anþar sa veiha

uit over elke plaats tot den huidigen dag, en zal aangroeiende, alle menschen tot Gods kennis trekken en dus ook duidelijk blijven.

De grootte van 's Heeren heerlijkheid maakte hij bekend, zeggende: die van boven komt is boven allen; niet zonder grond maakte hij bekend, dat hij boven allen was; maar ook toonde hij het zoo groote vermogen van zijn macht aan, noemende hem hemelsch en van boven gekomen; maar zich zelf aardsch en uit de aarde sprekende, wijl hij van nature een mensch was, en al was hij heilig, al was hij profeet en der gerechtigheid getuigenis gevende, toch was hij uit de aarde en zei, wat men met *woorden* zeggen kan; maar de uit den hemel gekomene, hoewel hij in een lichaam scheen te zijn, is toch over allen en wat hij gezien en gehoord heeft, dat getuigt hij en zijne getuigenis neemt niemand aan.

En ofschoon hij uit den hemel op aarde kwam om hetgeen over de menschen besloten was, toch was hij daardoor volstrekt niet aardsch of aardsche taal sprekende, maar hij ontsloot de hemelsche geheimen, welke hij gezien en gehoord had bij den vader.

Dat alles nu werd door Johannes getoond, niet alleen, opdat hij 's Heeren grootheid bekend zou maken, maar om den goddeloozen strijd van Sabellius en van Marcellus af te keuren en te weerleggen, die het waagden den vader en den zoon één te noemen.

En een ander (is) de heilige (geest).

(k) seiponjans seinans enz. niet overgenomen; maar de (;) in een (,) veranderd.

(a) (zie inleiding).

(l) *vaurdahai* niet in *manniskai* veranderd,
 vergelijk: de goddelijke natuur =
 de natuur van God
 een menschelijke dwaling =
 de dwaling van een mensch
 de woordelijke aard =
 *de aard van het woord.

Johannes, al was hij nog zoo welsprekend, kon veel minder zeggen dan Jezus, die door zijne goddelijke macht over wonderen beschikte. Daarenboven wat Johannes predikte, had hij moeten lezen of hooren. Woorden hadden het hem moeten leeren zoo moest dus zijne prediking door het woord beheerscht worden. Jezus daarentegen vertelde, wat hij in den hemel had gezien en gehoord. Later komt de „verklaarder” nog eens op hetzelfde terug n.l. VI, 47 b.; 48 c.: *Unte hvarjatoh vaurde at mannam innumam maht ist anparleikein inmaidjan, ip po veihona vaurstva enz.*

(m) Marcellus, bisschop van Ancyra in Galatië, leefde in de 4de eeuw, woonde in 325 het concilie te Nyceen bij, waar de leer van Arius werd veroordeeld en sprak in 335 op het concilie te Tyrus heftig tegen de wederaanneming van Arius. Vandaar de felle haat der Arianen. Hij stierf in 372.

Sabellus leefde te Pentapolis en verliet de kerk in 257. Hij predikte één God door drie verschillende namen aangeduid. In 261 verscheen hij voor een provinciale synode te Alexandrië samengeroepen. Hij stierf waarschijnlijk in hetzelfde jaar.

* Zie bladz. 33.

* Zie bladz. 14.

In den zin: Jabai auk diabulau fram anastodeinai nih nauþjandin, ak uslutondin enz. is het woord jabai geheel misplaatst. Zoo hier iets den absoluten datief moest voorafgaan, zou het »at'' zijn, dat dikwijls ter versterking van zulke derde naamvallen dient.

** us vaurdahai vistai rodjands beteekent dus: sprekende naar den aard van het woord of zeggende, wat de aard van het woord toelaat = zeggende, wat men met woorden zeggen kan. (bij bladz. 32).

*** Vergelijk het gebruik van den consecutieven optatief in de andere Germaansche talen en in het Fransch; vooral als het nog niet daarzijnde, gewenschte gevolg (doel) uitgedrukt moet worden. (bij bladz. 23).

V.

— ma du attin (*n*) sveripos, at allamma vaurstve ainaizos anabusnais beidip. Ip patei raihtis anparana pana frijondan anparanuh pan pana frijodan, anparana taiknjandan anparanuh pan galeikondan jainis vaurstvam qipip, patuh pan insok kunnands pize anavairpane airzein, ei galaisjaina sik bi pamma tva andvairpja attins jah sunaus andhaitan jah ni mip qipaina.

Anduh pana laist skeiris brukjands vaurdis qap: svasve auk atta urraiseip daupans jah liban gataujip, sva jah sunus panzei vili liban gataujip, ei, svesamma viljin jah svesai mahtai galeikonds pamma faurpis gapijandin daupans, silba gapiujan daupans gahaitands, pize ungalaubjandane prasabalpein andbeitands gasoki.

[Nih pan atta ni stojip ainohun, ak staua alla atgaf sunau. Ip nu ains jah sa sama vesi bi Sabailiaus insahtai, missaleikaim bandvips namnam, hvaiva stojan jah ni stojan sa sama mahtedi?

ni auk patainei namne inmaideins tvaddje andvairpje anparleikein bandveip, ak filaus mais vaurstvis ustaikneins, anparana raihtis ni ainnohun stojandan, ak fragibandan sunau stauos valdufni, jah is (*a*) andnimands bi attin po sveripa jah alla staua bi jainis viljin (*a*) taujands, ei allai sveraina sunu, svasve sverand attan.]

V.

— mogen tot den vader der eer, wacht hij bij al, wat hij doet op een gebod (van den vader) Dat hij namelijk den een den liefhebbende en den ander den beminde, den een den aanwijzende en den ander den nabootser van de werken van gene, noemt, dat dan duidt hij aan, daar hij de dwaalleer der nakomelingen kent, opdat zij daardoor zouden leeren de twee persoonlijkheden van vader en zoon te erkennen en niet onderling te twisten.

En tot dat doel een duidelijk woord gebruikende zeide hij: want gelijk de vader de dooden opwekt en doet leven, zoo ook doet de zoon leven, die hij wil, opdat hij, met eigen wil en met eigen macht dengene nadoende, die vroeger reeds dooden levend maakte, zelf dooden levend te maken belovende, de twistzucht der ongelooovigen afkeurend zou bestraffen.

Ook oordeelt de vader niemand, maar alle oordeel gaf hij den zoon. En indien hij nu, volgens de bewering van Sabelius een en dezelfde ware door verschillende namen aangeduid, hoe zou dan dezelfde kunnen oordeelen en niet oordeelen?

Want niet alleen wijst de verandering (het anders zijn) der namen op twee verschillende personen, maar veel meer (wijst) de vermelding van het werk (er op,) dat nl. de een niemand oordeelt en den zoon de macht over het oordeel overgeeft; en hij neemt de eer van den vader aan en spreekt overeenkomstig 's vaders wil alle oordeel, opdat allen den zoon eeren, zooals zij den vader eeren.

getuigenis

Skulum nu allai veis at svaleikai jah sva bairhtai insahtai guþa unbauranamma andsatjan bauranana jah ainabaur sunu guþs guþ visandan kunnan;

ei þan galaubjandans sveriþa ju hvaþaramma usgibaima bi vairþida, unte þata qipano: ei allai sveraina sunu svasve sverand attan, ni ibnon, ak galeika sveriþa usgiban uns laiseiþ.

Jah silba nasjands bi siponjans bidjands du attin qap: ei frijos ins, svasve frijos mik, ni ibnaleika frijaþva ak galeika þairh þata ustaikneiþ.

Þammuh samin haidau

VI.

— usfullnands, unsvikunþozei varþ bi naupai jainis insahts, sve silba is qipip: jains skal vahsjan, ip ik minznan; in þizeu nu du leitolai hveilai galaubjan Johanne hausjan þuhtedun, ip afar ni filu ufarmaudein þo bi ina atgebun;

eiþan vaila ins maudeiþ qipands:

Wij zullen nu allen bij een zoodanige en zoo duidelijke verklaring den ongeboren God, den geborenen tegenover stellen en den eeniggeborene, den zoon van God, als God erkennen;

opdat wij dan, geloovende, aan elk van de twee eer geven naar hunne waarde, want het gezegde: opdat allen den zoon eeren, zooals zij den vader eeren, leert ons niet een evangelijke maar een soortgelijke eer te geven.

En de Heiland zelf voor de discipelen biddende tot den vader, sprak; opdat gij hen liefhebt, zooals gij mij liefhebt, duidt daardoor niet een geheel gelijke maar een soortgelijke liefde aan.

Op dezelfde wijze

(a). zie inleiding.

(n). zooals het fragment ons behouden gebleven is, kan het, dunkt mij, niet anders vertaald worden. Het is evenwel zeer waarschijnlijk, dat de ware beteekenis niet weergegeven is en dat sveripos afhangt van een voorafgaand werkwoord.

VI.

— vervuld wordende, werd noodzakelijkerwijze de prediking van deze minder bekend, zooals hij zelf zegt: gene zal wassen en ik minder worden; weshalve zij nu Johannes schenen aan te hooren, om voor korten tijd te gelooven; doch na niet veel (tijds) al, wat hem betrof aan de vergetelheid prijsgaven;

daarom herinnert hij hen terecht (er aan) zeggende:

jains vas lukarn brinnando jah liuhtjando; ip jus vildedup svegnjan du hveilai in liuhada is. Apþan ik haba veitvodipa maizein þamma Johanne: þo auk vaurstva þoei atgaf mis atta ei ik taujau þo, þo vaurstva þoei ik tauja, veitvodjand bi mik, þatei atta mik insandida.

Jains auk manniskaim vaurdam veitvodjands tveifþjan þuhtu, sunjeins visands, þaim unkunnandam mahta; ip attins þairh meina vaurstva veitvodei all ufar insaht manniskodaus Johannes undsok izvis undredan mag kunþi.

Unte hvarjatoh vaurde at mannam (o) innumam maht ist anþarleikein inmaidjan, ip þo veihona vaurstva, unandsakana visandona, (a) gasvikunþjandona þis vaurkjandins dom, bairhtaba gabandvjandona þatei fram attin insandips vas us himina.

Inuh þis qipip: jah sæi sandida mik atta, sah veitvodeip bi mik. Apþan missaleiks jah in missaleikaim melam attins bi ina varþ veitvodeins, suman þairh praufete vaurda, sumanuh þan þairh stibna us himina, sumanuh þan þairh taiknins; ip in þizei þaim sva vaurþanam hardizo þizei ungalaubjandane varþ hairto,

inuh þis garaihtaba anaaiuk qipands: nih stibna is hvanhun gahausidedup, nih siun is gasehvup jah vaurd is ni habaip visando in izvis, þande þanei insandida jains, þammuh jus ni galaubeip, unte at þaim gahvairbam frakunnan ni skulds ist.

Ip sumai jah stibna is gahausidedun, sumai þan is siun sehvun; audagai auk þan qap þai hrainja-

gene was een brandende en lichtende kaars en gij wildet korten tijd U verheugen in zijn licht. Doch ik heb een getuigenis grooter dan die van Johannes: want de werken, welke de vader mij gaf, opdat ik ze doe, deze werken, die ik doe, getuigen voor mij, dat de vader mij gezonden heeft.

Daar deze met menschelijke woorden getuigde, kon hij den onwetenden het geweten doen twijfelen, hoewel hij waar was; maar de getuigenis des vaders door mijne werken, kan U de onweerlegbare kennis geven, die verre (staat) boven de bewering van de(n) mensch(elijkheid) van Johannes.

Want ieder *woord* kan in het binnenste der menschen tot iets anders worden, doch de heilige *werken*, die onweerlegbaar zijn, openbaren de glorie van den werker, daar zij duidelijk aantonen, dat hij door den vader gezonden was uit den hemel.

Daarom zegt hij: en de vader, die mij zond, die getuigt voor mij. Want de getuigenis des vaders hem aangaande geschiedde op verschillende wijzen en tijden, nu eens door der profeten woorden, dan eens door een stem uit den hemel, dan weder door teekenen, doch wijl, dat alles zoo geschiedende, het hart der ongeloovigen harder werd,

daarom voegde hij er met recht bij zeggende: zijne stem hebt gij nooit gehoord, noch zijn gezicht aanschouwd en zijn woord verwijt niet onder U; want in dengeen, dien hij gezonden heeft, gelooft gij niet; want onder de gehoorzamen zal hij niet veracht worden.

Doch sommigen hebben ook zijn stem gehoord, zijn gezicht gezien; hij zeide dan ook: gelukkig (zijn)

hairtans; unte þai guþ gasaihvand. Jah ju þapro sve
vadi þairh.

VII.

— ahun kunnandins frauþins
maht jah andþaggkjandins sik is valdufneis. Nih
Stains ains, ak jah Andraias, saei qap: ist magula
ains her, saei habaiþ e hlaibans barizeinans jah tvans
fiskans, analeiko sve Filippus gasakada, ni vaiht
mikilis hugjands nih vairþidos laisareis andþaggk-
jands, þairh þoei usbar, qipands: akei þata hva
ist du sva managaim?

Ip frauja andtilonds ize niuklahein qap: vaurkeiþ
þans mans anakumbjan.

Ip eis, at hauja managamma visandin in þamma
stada, þo filusna anakumbjan gatavidedun, fimf þu-
sundjos vaire inuh qinons jah barna.

Sve at mikilamma nahtamata (a) anakumbjandans
at ni visandein aljai vaihtai ufar þans fimf hlaibans

de reinen van harte. Want zij zullen God zien. En vandaar reeds als een pand door

(a) zie inleiding.

(o) de letterlijke vertaling is: in de inwendige menschen. Versta: Johannes predikte met woorden en dikwijls wekt een gezegde bij verschillende menschen geheel verschillende denkbeelden op, soms zelfs juist het tegenovergestelde van hetgeen de spreker zeggen wil; daarom konden de toehoorders twijfelen. Jezus daarentegen toonde zijne werken en deze *bewezen*, dat hij de goddelijke was.

VII.

— van een, die de macht des Heeren kende en bedacht, wat hij vermag. Niet Petrus alleen, maar ook Andreas, die zeide: één knaap is hier, welke vijf gerstebrooden heeft en twee visschen, werd evenals Filippus bestraft, omdat hij (aan) niets groots dacht en zich de waarde van den leeraar niet bewust was, waardoor hij antwoordde, zeggende: maar wat is dat voor zooveelen?

Doch de Heer zich regelende naar hunne kinderlijkheid, sprak: laat deze menschen aanliggen.

En zij, daar er veel gras op die plaats was, deden de menigte aanliggen, vijf duizend mannen behalve de vrouwen en kinderen.

Zoo lagen zij aan als aan een groot avondmaal, terwijl er niets anders was dan de vijf brooden en de

jah tvans fiskans, þanzei (a) nimands jah aviliudonds
gapiubida

jah sva managai (a) ganohjands ins vailaviznai
ni þatainei ganauhan þaurftais im fragaf, ak filaus
maizo;

afar þatei matida so managei, bigitan vas þizei
hlaibe ·ib· tainjons fullos þatei aflifnoda.

Samaleikoh þan jah þize fiske, sva filu sve vilde-
dun. Nih þan ana þaim hlaibam ainaim seinai-
zons mahtais filusna ustaiknida ak jah in þaim fiskam; (p)
sva filu auk sve gamanvida, ins vairþan (svaei ain-
hvarjamme sva filu sve vilda andniman is) tavida;

jah ni in vaihtai vaninassu þizai filusnai vairþan
gatavida. Akei nauh us þamma filu mais siponjans
fullafahida jah anþarans gamaudida gaumjan, þatei
is vas sa sama, saei in auþidai, ·m· jere attans ize
fodida.

Þanuh, bipe sadai vaurpun, qap siponjam seinaim:
galisiþ þos aflifnandeins drausnos, ei vaihtai ni fra-
qistnai. Þanuh galesun jah gafullidedun ib. tain-
jons gabruko us þaim e. hlaibam barizeinam jah
b. fiskam, þatei aflifnoda at þaim

.

twee visschen, welke hij nam en dankende zegende

en zoo verzadigde hij hen met veel goed voedsel; niet alleen gaf hij hun genoeg voor de behoefte; maar veel meer;

nadat de menigte gegeten had werd bevonden, dat er van deze brooden 12 volle korven overbleven.

Desgelijks dan ook van de visschen, zooveel als zij wilden. Dus niet aan de brooden alleen toonde hij de grootte zijner macht, maar ook aan de visschen; want zooveel als hij (er) bereidde (alzo voor ieder zooveel, als hij er van nemen wilde) hij deed ze ontstáan;

en hij maakte dat er volstrekt geen gebrek voor die menigte kwam. Maar nog veel meer voldeed hij daardoor de discipelen en herinnerde hij de anderen eraan te bemerken, dat hij dezelfde was, die in de woestijn 40 jaar hunne vaderen gevoed had.

En toen, nadat zij verzadigd waren, sprak hij tot zijne jongeren: leest de overgeblevene stukken samen, opdat niets verloren ga. En zij dan verzamelden ze en vulden 12 manden brokken, van die vijf gerstebrooden en die twee visschen, hetgeen overbleef, nadat men

.

(a) Zie inleiding; ganohjands zou evenwel ook als het werkwoord van een bijwoordelijken bijzin beschouwd kunnen worden.

(p) Ik nam letterlijk over wat het manuscript geeft, zette evenwel een komma achter gamanvida en bracht haakjes aan voor: svaei en achter: is.

VIII.

— ainshun uslagida ana ina handuns, at veihei auk is mahtai unanasiuniba unselein ize nauh diskaidandein jah ni uslaubjandein faur mel sik gahaban. Galipun þan þai andbahtos du þaim auhumistam gudjam jah Fareisaium.

Þaruh qepun du im jainai:

duhve ni attauhuþ ina?

Andhofun þan þai andbahtos qibandans: þatei ni hvanhun aiv rodida manna, svasve sa manna.

Soh þan andahafts du gasahtai, maizuh þan du afdomeinai jainaize ungalaubeinai varþ. Andhofun auk jainaim anahaitandam im, in þizei ni attauhun ina, ni andsitandans jainaize unselein þize anahaitandane im, ak mais sildaleikjandans frauþins laisein svikunþaba in allaim alamannam fauravisan rahni-dedun

Iþ jainai in unseleins seinaiþos balþein ize ni usþulandans, miþ hatiza andhofun viþra ins qibandans: ibai jah jus afairzidai siuþ? Sai, jau ainshun þize reike galaubidedi imma aiþþau þize Fareisaie? Alja so managei, þaiei ni kunnun vitop, fraqipanai sind. Þoh þan miþ baitrein þvairheins rodidedun in þammei liugandans bigitanda, ei ni ainshun reike

Zeer vele veranderingen worden in dezen zin voorgesteld. Wellicht is de woordschikking, die ik den zin liet behouden naast mijne vertaling, echter al te ongewoon.

VIII.

— (n)iemand legde de handen aan hem, daar zijne heilige macht op onzichtbare wijze hunne boosheid tegenhield en niet veroorloofde hem voor den tijd te vangen. De dienaars dan gingen naar de hoogepriesters en Farizeeën.

En toen spraken dezen tot hen:

waarom hebt gij hem niet meegebracht?

Dan antwoordden de dienaars zeggende: nooit sprak een mensch, als deze mensch.

Dit antwoord strekte tot weerlegging en (nog) veelmeer tot veroordeeling van het ongeloof van genen. Want dengenen, die hen bestraffen, omdat zij hem niet meegenomen hadden, antwoordden zij, zonder vrees voor de boosheid van die hen berispten, maar veeleer vol bewondering erkenden zij, dat klaarblijkelijk de leer des Heeren in alles hooger stond dan de geheele menschenwereld.

Doch genen door hunne goddeloosheid de stoutmoedigheid van dezen niet duldende, antwoordden hun met toorn zeggende: zijt ook gij misschien verleid? Ziet of een der oversten of der Farizeeën in hem geloofd heeft? Maar de groote menigte, die de wet niet kent, is vervloekt. Dit dan zeiden zij met de bitterheid des toorns, waarin zij leugenachtig bevon-

aip̄pau Fareisaie galaubidedi imma, at Neikaudai-
mau bi garehsnai gūps qimandin at imma in naht
jah mīp balpein faur sunja insakandin jah qip̄an-
din im: ibai vitop unsar stoj̄p mannan? at jai-
naim qip̄andam patei ni ainshun pize reike jah
Fareisaiei galaubida, ni (a) frap̄jandans, patei sa
raih̄tis Fareisaius vas jah ragineis Judaie jah ains
reike ustaiknīps us p̄aim fraq̄ip̄anam, (a) vas galaub-
jands fraūjin, du gasahtai jainaize unseleins faur
ina (a) rodjands. Ip̄ eis ni us̄p̄ulandands po gasaht
andhofun qip̄andans: ibai jah p̄u us Galeilaia is?

Ussokei jah saīhv patei

den worden dat namelijk geen overste of Farizeeër in hem geloofde, daar Nicodemus bij Gods besluit tot hem ging in den nacht en met stoutmoedigheid voor de waarheid streed en tot hen zeide: oordeelt soms onze wet een mensch . . . ? Toen genen zeiden, dat niet een der oversten of Farizeeën geloofde, bevroeden zij niet, dat deze, die wel degelijk een Farizeeër was en een raadsheer der Joden en een der oversten, uitgezonderd uit de vervloekten, in den Heer geloofde, en hem voorsprak ter bestraffing van hunne boosheid. Doch zij de bestraffing niet duldende, antwoordden, zeggende: Zijt gij wellicht ook uit Galilea?

Onderzoek en zie dat

(a) Zie inleiding.

(g) voor fauravisan geeft Heyne alleen »vorhanden sein» dat in den zin niet past. De dienaars willen zeggen, dat zij nooit zoo iets voortreffelijks gezien of gehoord hebben. Zij wenschen dus te getuigen, dat de leer van Jezus hooger staat dan alles, wat ooit in de menschenwereld verkondigd is. Nu beteekent faurarahnjān „höher schätzen” en ik vermoed, dat fauravisan in dezen zin door meer (waard) zijn moet vertaald worden. In hoeverre het onmiddellijk volgende rahnjan daarop van invloed geweest is, valt zeker moeilijk uit te maken. Neemt men niet aan, dat fauravisan bovenstaande beteekenis heeft, dan is de beste vertaling „van kracht zijn” in allaim alamannam behoeft dan niet gescheiden te worden. Ik kan evenwel niet nalaten te vragen: wilden dat de dienaars zeggen?

WOORDENLIJST.

De woorden, die met gespacieerde letter gedrukt zijn, komen met gewijzigde beteekenis of alleen in de skeireins voor.

Achter elk woord is zooveel mogelijk een Germaansch woord gezet, waarin de wortel heden ten dage nog voortleeft. Alleen, wanneer ik geen Nederlandsch woord wist of de vorm te veel afweek, heb ik een Wester-Lauwers-Friesch — (Fr.) Duitsch (D.) Engelsch (E.) of Zweedsch (Zw.) gekozen.

De spelling van Heyne heb ik behouden.

af-airzjan; verleiden, (<i>irren</i> D).	ahma; geest (<i>ácht. oplettendh.</i>)
afar; na, (<i>achter</i>).	ahmeins; geestelijk.
af-domeins; veroordeeling (<i>doemen</i>).	aina-baur; de eeniggeborene.
afguds; goddeloos.	ain-falþaba; oprechtelijk, (<i>eenvoudig</i>).
af-hrainjan; reinigen.	ain-hvaþar-uh; elk van de twee (<i>wat</i>).
af-lets; vergeving (<i>aflaat</i>).	ains; een.
af-lifnan; overblijven, (<i>leave</i> E).	(ni)ainshun; (n)iemand.
af-niman; wegnemen.	airþa; aarde.
aftra, weder.	airþakunds; aardsch.
aftra-ana-stodeins; vernielwing, (<i>staan</i>).	airþeins; aardsch.
af-vandjan; afwenden.	aiþei; moeder.

- aiṣṣau; of, (*oder D.*)
 aivaggelista; evangelist.
 aivaggeljo; evangelie.
 aivs; tijd, (*eeuw*).
 ak; doch.
 akei; maar.
 ala-mans; menschheid.
 alja; maar, (behalve dat).
 aljis; een ander, (*eljest Zw.*)
 alls; ieder, allen.
 alpeis; oud.
 ana; aan, op, in. (gewoonlijk een beweging).
 ana-aukan; er bijvoegen, (*ökan Zw.*)
 ana-biudan; gebieden.
 ana-busns; bevel, (*gebod*).
 ana-filhan; aanbevelen.
 ana-filhan; ontsluiten.
 ana-haitan; bestraffen.
 ana-hneivan; knielen, (*neigen*).
 ana-kumbjan; aanliggen.
 ana-leiko; evenals, (*ähnlich D.*)
 ana-mahts; macht.
 ana-nanṣjan; wagen.
 ana-siuns; zichtbaar.
 ana-stodeins; begin, (*aanstaande*).
 (*staan drukte vroeger ook een beweging uit*).
 ana-stodjan; beginnen.
 ana-vairṣ; toekomstig, (*voor*)-
 waarts).
 and; in, op, over.
 anda-hafts; antwoord, (*heffen*).
 anda-ṣahts; abstract, (*dacht*).
 andbahts; dienaar, (*ambacht*).
 and-beitan; afkeuren, (*bijten*).
 and-bindan; ontbinden.
 andeis; einde.
 and-hafjan; antwoorden.
 and-haitan; bekennen.
 Andraias; Andreas.
 andrinnan; twisten, (*rennen*).
 and-satjan; tegenoverstellen,
 (*zetten*).
 and-sitan; zich ontzetten.
 and-tilon; zich regelen naar,
 (*ziel D.*)
 and-ṣagkjan sik; bedenken.
 anṣar; ander.
 anṣar-leikei; iets anders (*lijk*).
 at; bij, tot, (*staat bij absolut dat.*)
 atgiban; prijsgeven.
 at-augjan; toonen, (*zeigen D.*)
 at-driusan; vervallen tot, (*dross E.*)
 atta; vader, (*heit Fr.*)
 at-tiuhan; meebrengen, (*getogen*).
 aṣṣan; nu, doch.
 audags; zalig, (*kleinood*).
 auhuma; hoogste, (*augustus*).
 aukān; vermeerderen.
 auṣida; woestijn, (*öde D.*)
 aviliudon; danken.
 azgo; asch.
 bairan; baren.
 bairhtaba; duidelijk, openbaar.
 bairhts; helder, duidelijk,
 (*Albrecht*).
 baitrei; bitterheid.
 bajoṣ; beiden.
 balṣei; stoutmoedigheid, (*boud*).
 balṣjan, stoutmoedig zijn.
 bandvjan; toonen.
 barizeins; van gerst, (*barley E.*)
 barn; kind, (*bern Fr.*)
 beidan; wachten, (*Verbeider*).
 bi; bij.
 bi-baurgeins; kamp, (*burg*).

ga-hvatjan; verleiden, (*hvass Zw.*)

ga-kannjan; bekend maken.

ga-lagjan; leggen.

ga-laisjan; leeren.

ga-laþon; noodigen, (*loeder*).

ga-laubeins; geloof.

ga-laubjan; gelooven.

ga-leikon; nadoen, (*gelijk*).

ga-leiks; soortgelijk.

Galeilaia; Galilea.

ga-leiþan; gaan, (*overlijden*).

ga-lisan; verzamelen, (*aren lezen*).

ga-mains; gemeenschappelijk.

ga-manvjan; bereiden.

ga-namnan; noemen.

ganauha; het genoeg zijn.

ga-nists; redding, (*genezen*).

ga-nohjan; verzadigen, (*genoeg*).

ga-qiss; overeenstemmend (*quoth E*).

ga-qiujan; levend maken (*kwik*).

ga-raids; vastgesteld (*gereed*).

ga-raihtaba; met recht.

ga-raihtei; gerechtigheid.

» requisitoir.

ga-rehsns; plan, (*rekenen*).

ga-sahts; berisping, (*zoeken*).

ga-saihvan; zien.

ga-sakan, bestraffen.

ga-saljan; offeren, (*sell E.*)

ga-satjan; grondvesten.

ga-skeirjan; verklaren, (*schier*)

ga-svikunþjan; openbaar maken, (*kunnen*).

ga-tarhjan, afkeuren, (*tergen?*)

ga-taujan; maken, (*doen*).

ga-temiba; passend, (*betamelijk*).

gaþei han; zich uitbreiden, (*gedijen*).

gaþiuþjan; zegenen.

gaumjan; bemerken (*gömma Zw.*)

gavagjan; opwerpen, (*waggelen*).

ga-vandeins; bekeering, (*wenden*).

ga-vandjan sik; bekeeren.

ga-vaurkjan; bewerken, doen.

gudisks; goddelijk.

gudja; priester.

guþ; god.

haban; hebben.

haidus; wijze, (*... heid*).

haifsts; twist.

hairto; hart.

haldis (ni þe volstrekt niet), liever, (*hulde*).

handus; hand.

hardus; hard.

hatis; toorn, (*haat*).

hausjan; hooren.

havi; gras, (*hooi*).

her; hier.

himina-kunds; hemelsch.

himins; hemel.

hinder; achter, (*hinderlage*).

hita; de huidige dag.

hlaibs; brood, } (*ags. hlaford*
} *E lord-Laib D.*

hrainei; reinheid.

hraineins; reiniging.

hrainjahairts; rein van harte.

hrains, rein.

hugjan; denken, (*heugen*)

huns! offer.

hvaiva; hoe.

(ni)hvanhun; nooit.

hvarjizuh; ieder.
 hvaɣar; welk van de twee.
 hveila; tijd, (*wijl*).
 hvota; bedreiging, (*hota Zw.*)
 hyssopo; yzop.

ib; 12.
 ibai; soms of, (*if E.*)
 ibnaleiks; evangelijk.
 ibns effen; gelijk.
 idreiga; berouw.
 idreigon; berouw hebben.
 in-maideins; iets anders, (*ver-
 mijden?*).
 in-maidjan; veranderen.
 innuma; binnenste.
 in-sahts; prediking, (*zoeken*).
 in-sakan; bewereren.
 in-sandjan; heen zenden.
 inuh; zonder, (*ohne D.*)
 inuh ɣis; derhalve.
 iɣ doch, en.
 iupa; naar boven.
 iupapro; van boven.

jabai; als, indien, daar.
 jah; en.
 jainar; ginds.
 jains; gene.
 jaɣpe; hoewel.
 jau; of.
 judaius; jood.
 judaivisko; joodsch.

kalbo; kalf.
 kannjan; bekend maken.
 karkara; kerker.
 kunnan; weten.
 kunɣi; kennis.

laisareis; leeraar.
 laiseins; leer.
 laisjan; (zich) onderwijzen.
 laists; doel, (*leest*).
 leuk; lichaam.
 leikeins; vleeschelijk,
 leitils; klein, (*luttel*)
 liban; leven.
 ligan; liggen.
 liugan; liegen.
 liugn; leugen.
 liuhaɣ; lichtschijn.
 liuhtjan; licht geven.
 lukarn; licht (*luchter*).
 magan; kunnen. (*mogen*).
 magula; knaap; (*maagd*).
 mahts; macht.
 mais; meer.
 managei; menigte.
 manags; menig.
 manaseds; menscheid, (*zaad*).
 (ni)mannahun; niemand.
 manniskodus; menschelijk-
 heid.
 mannisko; menschelijk.
 matjan; eten, (*maat*).
 maudjan; herinneren.
 meins; mijn, (*v.n.w.*)
 mel; tijd, (*eenmaal*).
 merjan; verkondigen, (*vermaard*).
 midjungards; aarde, (*gaarde*).
 miduma; midden.
 mikilduɣs; grootte.
 mikilei; grootheid.
 mikils; groot, (*mycket Zw.*)
 minniza; kleiner, (*minder*).
 minznan; kleiner worden.
 missadeds; misdaad.

- missaleiks; verschillend; (*misse-lijk*).
 misso; elkander.
 miþ; met.
 miþþan; daarbij, toen, nog.
- nahtamats; avondmaal.
 nahts; nacht.
 namo; naam.
 nasjan; redden, (*genezen*).
 naudiþaurfts; noodig, (*nooddruft*).
 nauh; nog.
 nauhþanuh; nog.
 nauþjan; dwingen.
 nauþs; nood.
 nauþai; met geweld, (*noode*).
 nehva; nabij.
 nih; noch.
 niman; nemen.
 niuklahei; kinderlijkheid, (*klokhen*).
 nu; nu, reeds.
- praufetus; profeet.
- qiman; komen.
 qino; vrouw, (*qvinna Zw.*)
 qiþan; spreken.
 qiþano; het woord (gezegd).
- rabbei; rabbi.
 ragineis; raadsheer.
 rahnjan; rekenen.
 raidjan; bestemmen, voorschrijven.
 raihtis; namelijk, degelijk.
 rauds; rood.
 reiks; overste, (*rijk*).
 rodjan; spreken, (*rede*).
- sa; deze, die, (*von allen, so da kamen*). Len: Bürger.
 sai; zie.
 saihvan; zien.
 saivala; ziel.
 sama; dezelfde.
 sama-leiko; op dezelfde wijze.
 samana; te zamen.
 sandjan; zenden.
 saþs; verzadigd.
 sauþs; offer, (*zieden*).
 sidus; gewoonte, (*zed*).
 sik; zich.
 silba; zelf.
 sildaleikjan; bewonderen, (*zelden*).
 sinteins; dagelijksch, (*senegroen*).
 siponeis; discipel.
 siuns; gezicht.
 skaudaraips; schoenriem, (*reep*).
 skeireins; verklaring.
 skeirs; duidelijk, (*schier*).
 skulan; zullen.
 sokeins; twistgeschil.
 sokjan; zoeken, twisten.
 spilla; verkondiger, (*voorspel-len*).
 stains; Petrus, (*stein*).
 staþs; plaats, (*stadhouder*).
 staua; oordeel, (*stouwen?*)
 stibna; stem.
 stojan; oordeelen.
 sums; eenig.
 sunja; waarheid, (*sann, Zw.*)
 sunjeins; waar.
 sunus; zoon.
 sva; zoo.
 svaei; zoodat, vandaar.
 svalauþs, zoo groot.

svaleiks; zulk.
 svare, vruchteloos, (*zwaar?*)
 svasve; alsof, zoodat.
 svegnjan; zich verheugen.
 sveran; eeren, (*zwaar?*)
 sveriþa; eer.
 svikneins; reiniging, (*snygg?*
Zw.)
 svikunþaba; klaarblijkelijk.
 svinþs; sterk, (*gezwind*).
 ,
 taikn; teeken.
 taiknjan; aanwijzen.
 tainjo; korf, (*teen*).
 taujan; doen. (*zeemtouwer*).
 tiuhan; trekken. (*ziehen D.*)
 tva; twee.
 tveifljan; doen twijfelen.
 tveifls; twijfel.
 þairh; door.
 þan; dan.
 (ni)þanaseiþs; niet meer, (*sedert*).
 þande; wijl, zoolang als.
 þaruh; daar.
 þataine; slechts.
 þatei; dat.
 þaþroh; daarop.
 þauhjabai; afschoon.
 þaurfts; behoefte (*nooddrift*).
 Þe; des te.
 þeihan; uitbreiden. (*gedijen*).
 þuidangardi; koninkrijk; (*duitsch
 gaarde*).
 þrasabalþei; twistzucht, (*boud*).
 þu, gij.
 þugkjan; dunken.
 þuhtus; geweten.
 þulains; lijden, (*dulden*).

þusundi; duizend.
 þvahl; afwassching, doop, (*dweil*).
 þvairhei; toorn.
 uf; onder.
 ufar; over.
 ufargaggan; onvertreden, schrij-
 den.
 ufar-maudei; vergetelheid.
 ufar-miton; vergeten. (*meten*).
 ufaro; boven.
 ufar-ranneins; besprenkeling.
 ufar-trusnjan; besprenkelen.
 ufarþeihan; overtreffen.
 ufhausjan; gehoorzamen.
 un-ana-siuniba; onzichtbaar.
 unand-sakands; onweerleg-
 baar.
 unandsoks; onweerlegbaar.
 unbruks; onnut.
 und-redan; geven.
 unfaurveis; onopzettelijk, (*wijs*).
 ungalaubeins; ongeloof.
 ungalaubjands; ongeloovig.
 unkunnands; onwetend.
 unselei; boosheid, (*zalig*).
 un-svikunþs, onbekend.
 unte; zoolang als, want, wijl.
 urrists; opstanding; (*rijzen*).
 us; uit.
 us-bairan; antwoorden.
 usdaudjan; zich bejiveren.
 us-filhan; begraven.
 us-fullnan; vervuld worden.
 us-giban; geven.
 us-lagjan; slaan aan.
 us-laubjan, veroorloven.
 us-luneins; verlossing, (*loon*).
 us-luton; verleiden.

PRILL
25-6-65
821-

us-met; handel en wandel. (<i>meten</i>)	vaninassus; gebrek (<i>want E.</i>)
us-satjan; vormen.	vato; water.
us-sokjan; zoeken.	vaurd; woord.
us-taikneins; vermelding.	vaurdahs; woordelijk.
ustainjan; wijzen op.	vaurkjan; werken, doen.
ustihau; uitvoeren.	vaurstv; werk.
uspulān; verdragen.	veihs; heilig (<i>wijwater</i>).
us-vandjan; zich afwenden.	veitvodei; getuigenis.
utana; buiten.	veitvodeins; getuigenis.
	veitvodipa; getuigenis.
vadi; pand, (<i>wedden</i>).	veitvodjan; getuigen.
vahsjan; wassen.	vigs; weg.
(ni)vaiht; niets, (<i>wicht</i>).	vilja; wil.
vaihts; zaak.	viljan; willen.
vaila; wel, goed.	visan; wezen.
vaila-vizns; goed voedsel.	vists; natuur.
vair; man. (<i>wereld</i>).	vitoþ; wet.
vairþan; worden, ontstaan.	viþra; tegen, (<i>weerstand</i>).
vairþida; waarde.	viþrus; lam, (ram) (<i>Bredero</i>
vairþs, waarde.	<i>weerevleisch Widder D.</i>)
valdufni; macht, heerschappij,	vulla; wol.
(<i>geweld</i>).	vulþus; heerlijkheid.
vamba; buik, (<i>wambuis</i>).	

lero

Instituut voor
Oudgermaanse, Friese en
Skandinavische taal- en
letterkunde aan de
Rijksuniversiteit te
Groningen

